

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20>

ВІЙСЬКОВИЙ ОМБУДСМАН ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД)

Марцеляк О.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6686-0255>*

Марцеляк О.В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід).

В статті звертається увага, що сьогодні в умовах російської агресії значно погіршився стан дотримання прав вітчизняних військовослужбовців, що вимагає удосконалення конституційно-правового механізму їх захисту. Аналізується зарубіжний досвід розвинутих демократичних країн вирішення проблеми ефективного забезпечення прав військових через запровадження спеціалізованих омбудсманів у справах збройних сил. Досліджується правова природа військових омбудсманів як спеціалізованих правозахисних інституцій, що позитивно зарекомендували себе в цілому ряді держав, історія їх запровадження, позитивні наслідки їх функціонування. Значну увагу в роботі присвячено моделям спеціалізованих омбудсманів у справах збройних сил: а) щодо їх законодавчого визнання і врегулювання статусу (на рівні конституції країни, закону чи підзаконного акту); б) місця в механізмі державної влади (парламентські та виконавчі); в) моделей, які структурно входять до складу збройних сил; не входять до складу збройних сил, але уповноважені займатися виключно питаннями військових та омбудсмані загальної компетенції, в яких законодавчо передбачена функція захисту прав військовослужбовців; г) одноосібним омбудсманам та колегіальним омбудсманівським службам; д) різноманітним моделям омбудсманів у справах збройних сил в залежності від кола та специфіки їх повноважень. Зроблено висновок, що для України в умовах війни запровадження інституту військового омбудсмана не просто на часі, воно вкрай необхідне. Поява цієї інституції з одного боку доповнить існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод військових, з іншого – сприятиме підтримці їх віри в справедливість, що в цілому нейтралізує насторожене ставлення військовослужбовців до влади, пом'якшить конфлікти між державою, її органами і військовими. Військовий омбудсман, здійснюючи свої контрольні-наглядові та правозахисні повноваження, не тільки сприятиме ефективному захисту прав військових, а й пом'якшить суперечності між державними і громадянськими сферами, сприятиме демократизації національної військової сфери, яка під його впливом має стати більш чуйною до потреб і запитів військовослужбовців, що в кінцевому рахунку гарантуватиме «демократизацію» військової бюрократії, яка завдяки його діяльності виявлятиме більшу увагу, симпатію та турботу до військовослужбовців.

Ключові слова: права людини, права військових, забезпечення прав військовослужбовців, механізм захисту прав людини, омбудсман, військовий омбудсман.

Martseliak O.V. The military ombudsman as an institutional guarantee for the protection of military personnel rights (based on foreign experience).

The article draws attention to the fact that today, in the conditions of Russian aggression, the state of compliance with the rights of domestic servicemen has significantly deteriorated, which requires the improvement of the constitutional and legal tools for their protection. The foreign experience of developed democratic countries in solving the problem of effectively ensuring the rights of the military through the introduction of specialized ombudsmen in the affairs of the armed forces is analyzed. The legal nature of military ombudsmen as specialized human rights institutions that have proven themselves positively in a number of states, the history of their introduction, and the positive consequences of their functioning

are studied. Considerable attention in the work is devoted to the models of specialized ombudsmen in the affairs of the armed forces: a) regarding their legislative recognition and regulation of legal status (at the level of the country's constitution, law or by-law); b) places in the structure of state power (parliamentary and executive); c) models that are structurally part of the armed forces; are not part of the armed forces, but are authorized to deal exclusively with military issues and ombudsmen of general competence, in which the function of protecting the rights of military personnel is provided for by law; d) individual ombudsmen and collegial ombudsman services; e) various models of ombudsmen in the affairs of the armed forces, depending on the scope and specificity of their powers. It was concluded that for Ukraine in the conditions of war, the introduction of the institute of the military ombudsman is not just timely, it is extremely necessary. The emergence of this institution, on the one hand, will complement the existing means of protecting the constitutional rights and freedoms of the military, on the other hand, it will contribute to the maintenance of their faith in justice, which will generally neutralize the wary attitude of military personnel towards the authorities, and mitigate conflicts between the state, its bodies, and the military. The military ombudsman, exercising his supervisory and human rights powers, will not only contribute to the effective protection of the rights of the military, but also mitigate the contradictions between the state and civil spheres, promote the democratization of the national military sphere, which under his influence should become more responsive to needs and requests of military personnel, which will ultimately guarantee the "democratization" of the military bureaucracy, which, thanks to his activities, will show more attention, sympathy and concern for military personnel.

Key words: human rights, military rights, ensuring the rights of servicemen, human rights protection tools, ombudsman, military ombudsman.

Постановка проблеми. Розпочата росією війна в Україні актуалізувала питання дотримання прав людини в умовах військової агресії і вироблення нових підходів правового врегулювання суспільних явищ, пов'язаних з їх захистом. Держава сьогодні має ставити перед собою не тільки завдання успішної відсічі російської агресії (хоча це й повинно бути пріоритетом), а й також максимальне забезпечення прав людини, належне законодавче врегулювання цілого ряду питань, пов'язаних з реалізацією нашими співгромадянами визначених Конституцією України їх прав і свобод в умовах війни, відновленням порушених їх прав. І в цьому плані вітчизняний конституційно-правовий механізм забезпечення прав людини потребує своєї модернізації, удосконалення його як правової, так і інституційної складових.

Особливо звертає на себе увагу проблема забезпечення прав військовослужбовців, про що все частіше говорять вітчизняні правозахисники: «Захист військовослужбовців в умовах війни стоїть особливо гостро, бо більшість існуючих юридичних механізмів захисту прав майже не діє чи не працюють, оскільки у військовослужбовців набагато менше часу для захисту своїх прав, аніж у цивільних. Тому треба переглядати механізми і строки реагування на їхні скарги» [1].

Ми ж зазначимо, що слід не просто модернізувати конституційно-правовий механізм забезпечення прав військових, а як зазначає Міністр оборони України Рустем Умеров: «Ми маємо започаткувати нову філософію ставлення до військових і зробити все можливе і навіть неможливе, щоб наші військові були забезпечені всім необхідним – зброєю, оснащенням, формою, їжею, засобами захисту, медичним обслуговуванням, освітою, підготовкою і всім іншим» [2].

Відзначимо, що останнім часом скарг з боку військових на порушення їхніх прав стало набагато більше. Вони скаржаться на порушення своїх прав через проблеми, пов'язані з їх грошовим утриманням та виплатами, відпустками, нестатутними відносинами, порушенням процедур їх мобілізації тощо.

Виходячи з чинного законодавства сьогодні всіма проблемами військовослужбовців має опікуватися Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, в офісі якого працює окремий представник Уповноваженого з прав людини в системі органів сектору безпеки й оборони. Але військовослужбовці, як каже Юлія Морій, яка очолює організацію «Юридична сотня», не отримують належну правову допомогу: «Уповноважений Верховної Ради з прав людини мав би вирішувати ці проблеми, особливо під час режиму воєнного стану, коли складно утворювати нові інституції. Але чомусь ми постійно отримуємо скарги від військовослужбовців та їхніх адвокатів, що уповноважений відповідає, що це не їхні повноваження, або це не сфера їхньої діяльності» [1].

Такий стан справ навів Міністра оборони України Рустема Умерова до ідеї створення посади військового омбудсмена для службовців сил оборони. «Ми зосередимося на людських життях, ми

зосередимося на наших людях. І саме тому ми, ймовірно, запровадимо нову посаду, яка називається військовим омбудсменом, яка займатиметься військовими потребами народу і наших воїнів», – заявив Р. Умеров під час свого виступу на форумі «Ялтинська європейська стратегія» [1].

Ідею створення посади військового омбудсмана підтримав і Президент України Володимир Зеленський: «Сьогодні ж відзначу спільну роботу Рустема Умерова з уповноваженим Верховної Ради з прав людини Дмитром Лубінцем щодо такої нової інституції як військовий омбудсмен. Це справді потрібно. Потрібно, щоб була потужна система правозахисту воїнів у самому секторі оборони» [3].

Аналіз досліджень і публікацій. На характеристиці загальної правової природи інституту омбудсмана зупинялися такі вітчизняні науковці як Банах С.В., Батанов О.В., Барабаш Ю.Г., Говоров В., Голяк Л.В., Закоморна К.О., Ільницька У.В., Майданник О.О., Наулік Н.С., Приходько С.Г., Рябовол Л.Т. та інші. Однак сьогодні, з урахуванням військової агресії росії, ведення реальних бойових дій на території України, стану дотримання прав українських військовослужбовців, існує нагальна потреба вдосконалення конституційно-правового механізму забезпечення їх прав і у зв'язку з цим потребує окремої більш повної характеристики природа військового омбудсмана як такого, що позитивно зарекомендував себе в цілому ряді держав і, на наш погляд, здатний значно покращити ситуацію з дотриманням прав і свобод вітчизняних військових. На жаль дослідженням цієї моделі спеціалізованого омбудсмана в Україні не займалися, тому є необхідність на основі аналізу зарубіжного досвіду виявити характерні риси і особливості інституту омбудсмана у справах збройних сил в різних країнах світу, їх конституційно-правового статусу та на цьому ґрунті визначити основні напрями й тенденції його впровадження в Україні. Це і є **метою** пропонуваної статті.

Виклад основного матеріалу. Варто сказати, що громадськість та й самі військові позитивно сприймають ідею запровадження в Україні спеціалізованого омбудсмана, оскільки інститут військового омбудсмана давно зарекомендував себе як ефективна правозахисна інституція в цілому ряді розвинутих демократичних країн. Вперше посаду військового омбудсмана засновано парламентом Швеції 19 травня 1915 року. Надалі позитивна практика діяльності шведського спеціалізованого омбудсмана у військовій сфері була врахована іншими країнами. Зокрема у 1952 році військового омбудсмана запроваджено у Норвегії, у 1956 році – в Німеччині, надалі і в інших країнах світу (Ізраїль, Швейцарія, Австралія, Боснія і Герцеговина, США тощо). Сьогодні нараховується більше 25 країн, де успішно функціонують ці правозахисні інститути. А в Канаді навіть паралельно функціонує дві спеціалізовані інституції, які займаються захистом прав військовослужбовців – омбудсмен у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил та омбудсмен у справах ветеранів. При цьому перший займається питаннями захисту прав військових дійсної служби, а другий приймає і розслідує скарги від ветеранів збройних сил.

Запровадження цілим рядом країн таких спеціалізованих правозахисних інституцій пояснюється декількома причинами, по-перше, тим, що військовослужбовці належать до соціальної групи, яка має особливий статус, пов'язаний зі специфікою їх діяльності (ієрархічна природа армії утруднює розв'язання проблем захисту прав військовослужбовців у будь-якій державі), по-друге, вони зазнають найбільш активного юридичного впливу, оскільки, окрім загальних законів, на них поширюються спеціальне законодавство, яке регламентує порядок проходження військової служби [4, с. 264–275], по-третє, це бажання зміцнити цивільно-демократичний контроль над збройними силами, по-четверте, це необхідність поліпшення ситуації із захистом прав людини у питаннях військовослужбовців за рахунок створення більш ефективних механізмів обробки скарг та реалізації заходів для ліквідації виявлених недоліків, по-п'яте, це прагнення створити незалежний механізм контролю якості, який би дозволив здійснювати нагляд за дотриманням встановлених процедур, правил і принципів діяльності у збройних силах [5, с. 11-12].

Хоча це не єдині причини введення такого роду спеціалізованих омбудсманів. У деяких країнах їх запровадження супроводжувалося певними проблемами в середині самих збройних сил чи які мали місце у військовій сфері держави. Так, наприклад, у Канаді інститут військового омбудсмана був створений у 1998 році після серії скандалів, пов'язаних з порушенням прав військових країни під час їх участі у миротворчій місії в Сомалі у 1992-1993 роках. Так само у Великій Британії військового омбудсмана було запроваджено в 2006 році у зв'язку зі скандалом, який мав місце на одній з військових баз, де загинули новобранці. Проте такі обставини введення спеціалізованої інституції захисту прав військових не є закономірністю, а радше розглядаються як надзвичайні причини.

У країнах, де функціонує ця інституція, мають місце різні його моделі. Зокрема, можна виділяти різновиди військових омбудсманів, статус яких визначений на рівні: а) Конституції і уточнений поточним законодавством країни (Албанія, Аргентина, Німеччина, Гондурас, Колумбія, Мексика, Намібія, Польща, Румунія, Перу, Венесуела); б) закону держави (Боснія і Герцеговина, Коста-Ріка, Ірландія, Велика Британія); в) підзаконних нормативних актів (Канада – постанова уряду). Безумовно, що визнання статусу військового омбудсмана на рівні Основного закону підвищує його авторитет, окреслює особливу роль і значення для суспільства і країни, прирівнює його до вищих органів державної влади, легітимізує його правове становище і виступає гарантією його довгострокової діяльності, оскільки припинити його функціонування можна тільки на підставі внесення відповідних змін до Конституції, що значно важче зробити, ніж внести зміни до звичайного закону. В той же час відзначимо, що на сьогодні зарубіжна практика не знає прикладів, коли б статус військового омбудсмана нівелювався по причині того, що він врегульований не на рівні Основного закону, а звичайним законом чи підзаконним нормативним актом. Це пов'язано з загально визнаним суспільним авторитетом інституту омбудсмана взагалі, бажанням зміцнити механізм захисту прав військовослужбовців, високою ефективністю його правозахисної роботи, підтримкою громадянським суспільством цієї інституції та іншими чинниками.

По-друге, щодо місця в механізмі державної влади виділяють: а) парламентські моделі військових омбудсманів (Австрія) і б) моделі омбудсманів, які функціонують в лоні виконавчої гілки влади (Австралія, Бельгія, Франція, Голландія, США, Словенія та ін.). Парламентські моделі спеціалізованих омбудсманів характеризує те, що вони функціонують в рамках парламентаризму (призначаються парламентом, звітують перед ним, несуть відповідальність перед парламентом і тільки він має право достроково припинити їх повноваження) й розглядаються як додаткові механізми парламентського контролю за діяльністю органів влади з метою недопущення порушень ними прав військовослужбовців (хоча при цьому самі військові омбудсмани залишаються функціонально самостійними і незалежними правозахисними інституціями). Виконавчі моделі військових омбудсманів характеризуються уже тісною співпрацею з виконавчою гілкою влади і передусім міністерством оборони країни – призначаються або урядом, або безпосередньо міністром, інформують їх про свою правозахисну діяльність тощо. Робота таких омбудсманів робить діяльність виконавчої гілки влади у сфері захисту прав військовослужбовців більш демократичною, гнучкою, ліберальною чим підвищується її престиж і авторитет міністерства оборони країни.

По-третє, можна виділяти моделі військових омбудсманів, які: а) структурно входять до складу збройних сил (Австралія, Бельгія, Франція, Голландія, США, Словенія); б) не входять до складу збройних сил, але уповноважені займатися виключно питаннями військових (Гондурас, Естонія, Колумбія, Мексика, Намібія, Німеччина, Польща, Румунія, Сербія, Угорщина, Чорногорія, Філіппіни, Фінляндія, Швеція); в) омбудсмани загальної компетенції, в яких законодавчо передбачена функція захисту прав військовослужбовців (Австрія, Велика Британія, Ірландія, Норвегія, Україна та цілий ряд інших країн).

Найбільш прийнятною для військових є модель, коли омбудсман входить до складу збройних сил країни. За цією схемою військовий омбудсман сам є військовим і, як правило, входить до складу штатної структури командування збройних сил. У цьому випадку він на професійному рівні знає військову нормативну базу і проблеми військових, потенційно є більш доступним для скаржників, розбирається у тонкощах питань військового управління, особливостях проходження служби військовослужбовцями у різних родах військ, військових підрозділах і т. ін. Тобто можна говорити, що за цієї моделі омбудсман здійснює захист прав військовослужбовців і прирівняних до них осіб професійно зі знанням справи. Правда, при цьому мають місце такі ризики як незалежність і відповідно об'єктивність розгляду омбудсманом скарг, оскільки він підпорядковується вищестоячому командуванню і повинен виконувати їх вказівки. Також є ризики, що як військовий, він буде уникати розглядати скарги, які суперечать інтересам військової ієрархії чи які стосуються гострих актуальних проблем армії, що при розгляді матимуть наслідком зниження її авторитету, довіри до неї з боку суспільства. Це велика вада статусного функціонування омбудсмана. Як зазначають фахівці: «Незалежність має вирішальне значення для діяльності інститутів омбудсмана, і саме від рівня незалежності, як вважають більшість експертів, залежить ефективність роботи цих інститутів. У доповіді Ради Європи за 2003 рік зазначалося: «Він/вона краще виконує свої функції, коли виступає в якості незалежного, незацікавленого посередника. [...] Омбудсмен має переконати суспільство у тому, що він виступає в якості неупередженого, об'єктивного наг-

лядового органу, який притягає до відповідальності уряд і органи державного управління». У даному випадку поняття «незалежність» включає в себе три елементи, і тільки при наявності всіх цих трьох елементів, а саме інституційної незалежності, оперативної незалежності та особистої незалежності, діяльність інституту омбудсмена може бути ефективною і водночас об'єктивною» [5, с. 37-38].

Про потребу незалежності у своїй роботі зазначають також самі військові омбудсмани. Так, омбудсман Канади у справах Міністерства національної оборони і Збройних сил у одному зі своїх щорічних звітів наголошує: «[цей інститут] має залишатися повністю незалежним від вертикалі управління збройних сил і від цивільної структури управління Міністерства оборони. Незалежність є абсолютно необхідною для того, щоб наші дії, висновки чи рекомендації залишилися вільними від «впливу» (реального чи очікуваного). Тільки дійсно незалежний Омбудсмен, який не має формальних зв'язків з вищою організацією або потенційного конфлікту інтересів, буде користуватися довірою й повагою з боку оборонного співтовариства і тих, чий дії або рішення він перевіряє» [5, с. 40].

Тому доволі часто країни при запровадженні інституту військового омбудсмана йдуть по шляху призначення на цю посаду цивільної особи, яка структурно не підпорядковується військовому командуванню і сама не носить форму військовослужбовця. Перевага такої моделі полягає передусім у гарантуванні незалежності діяльності цієї правозахисної інституції, у її можливості об'єктивно розглядати скарги військових, допомагати їм у відновленні порушених прав незалежно від того чи не порушуються при цьому інтереси безпосереднього військового керівництва зокрема і армії в цілому. Хоча така модель омбудсмана може не користуватися авторитетом у військових збройних сил і носить ризики щодо професійного розгляду ним отриманих скарг, оскільки цивільна особа не завжди може належно розбиратися у всіх питаннях військового життя і специфіки проходження служби військовослужбовцями. Її недоліком називають й те, що створення такого інституту може потребувати великих фінансових витрат, а для держав, що мають нечисленну або недіючу армію, утримання окремого інституту військового омбудсмена може виявитися не вигідним через невелику кількість скарг, пов'язаних з діяльністю збройних сил [5, с. 30].

Здебільшого саме з цієї причини цілий ряд держав наділили омбудсманів загальної компетенції повноваженнями захисту прав військовослужбовців. Такі омбудсмани здійснюють контроль-но-наглядові функції щодо забезпечення прав військових маючи в своїх своєму апараті спеціальні структурні підрозділи, які відповідають за цей напрямок, чи окремого представника по цій сфері, чи ж спеціально заступника, що займається тільки питаннями захисту прав військових. Виходячи з того, що загальнонаціональні омбудсмани загальної юрисдикції користуються значним авторитетом в системі державної влади, мають високий політичний статус і вагу в суспільстві, військовослужбовці сприймають їх як ефективну правозахисну інституцію, яка здатна на високому професійному рівні захищати їх права і чий рішення не можуть бути проігноровані військовим командуванням. Однак відзначимо, що омбудсмани загальної компетенції можуть належним чином захищати права військовим якщо, по-перше, до нього поступає незначна частина звернень від військовослужбовців, по-друге, він не завантажений великою кількістю скарг від інших категорій населення країни, по-третє, якщо у його підпорядкуванні перебувають професійні фахівці у військовій сфері і галузі захисту прав військовослужбовців. В інших випадках рано чи пізно буде все таки актуалізуватися питання запровадження спеціалізованої правозахисної інституції захисту прав військових.

По-четверте, структурна інституціоналізація інституту військового омбудсмана може бути: а) одноособна, коли він одноособово представляє цей спеціалізований правозахисний орган; б) колегіальна, коли цю функцію здійснює колегіальний орган, наприклад, Парламентська комісія з питань Федеральних збройних сил в Австрії.

По-п'яте, в залежності від повноважень можна виділяти військових омбудсманів, які:

І. приймають скарги: а) тільки від військовослужбовців збройних сил країни; б) від членів діючого складу збройних сил, а також від непрофесійних військових, наприклад, осіб, які тільки бажають поступити на навчання до військових вузів і стати в майбутньому військовими; в) від військовослужбовців збройних сил країни і від прирівняних до них осіб (ветеранів збройних сил, членів їх сімей, друзів та знайомих); г) від військовослужбовців збройних сил країни, прирівняних до них осіб та від інших громадян, незалежно від того, чи мають вони відношення до збройних сил, чи ні, наприклад, цивільні особи, що постраждали від дій власних збройних сил

чи представники цивільного населення країн, на території яких розгорнуті або несуть службу підрозділи збройних сил інших держав;

II. розглядають скарги військовослужбовців (і прирівняних до них та інших осіб) на: а) на порушення їх прав, б) не ефективне військове управління, в) недотримання міжнародного гуманітарного права;

III. приймають скарги: а) без будь-яких обмежень; б) існують бар'єри (фільтри) подачі скарг військовим омбудсманам, наприклад, в Канаді омбудсман має право не приймати до розгляду скаргу, якщо він вважає, що вона подана з надуманих або несерйозних мотивів; у цілому ряді країн має місце часовий фільтр, коли термін подання скарги не може перевищувати 12-ти місяців з дня порушення прав військового чи коли йому стало відомо про такий факт; в окремих державах має місце бар'єр стосовно предмету скарги і він стосується питань державної політики або якщо такі скарги необґрунтовані, явно спрямовані на заподіяння шкоди іншим особам чи військовому командуванню, мають дріб'язковий чи несерйозний характер, якщо заявник не має безпосереднього відношення до предмету скарги і особисто не зацікавлений у її вирішенні, або якщо заподіяні особі збитки вже компенсовані.

IV. виявляють порушення прав військовослужбовців через: а) розслідування у зв'язку з конкретною скаргою, яка може подаватися під час особистого відвідування скаржником офісу омбудсмана, а також поштою, телефоном, факсом чи електронною поштою; б) розслідування за власною ініціативою, які часто проводяться в результаті інспекційних перевірок військових підрозділів чи відвідування військових об'єктів; в) розслідування системних проблем, які в цілому можна поділити на два різновиди: широко поширені проблеми (нестатутні відносини, низький рівень забезпечення необхідною технікою та обладнанням тощо) і проблеми законодавчого забезпечення (відсутність необхідної нормативно-правової бази, закон є неефективним або навіть шкідливим і т. ін.) [5, с. 91];

V. наділені повноваженнями здійснювати контрольню-наглядову діяльність, а також проводити розслідування по відношенню до: а) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил; б) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил, а також військової поліції; в) сухопутних сил, військово-повітряних сил, військово-морських сил, військової поліції, а також військових берегової охорони і цивільного персоналу збройних сил;

VI. мають компетенцію: а) необмежену; б) обмежену, коли, наприклад, у Німеччині розслідування, що здійснює військовий омбудсман, може бути призупинено або припинено рішенням комітету Бундестагу з питань оборони. Аналогічним правом наділений і міністр оборони Нідерландів, який своїм рішенням може призупинити або припинити розслідування, яке здійснює військовий омбудсмен. Міністр оборони Канади може затвердити новий документ про загальні напрямки політики, що стосуються і діяльності омбудсмана, яким теоретично, може бути призупинено розслідування певної справи. У Бельгії прерогатива призупинення або припинення розслідувань інституту омбудсмана належить судовій гілці влади. В Ірландії Міністр оборони може письмово попросити омбудсмана утриматися від проведення розслідувань з певних питань з міркувань національної безпеки (хоча, слід визнати, що з таким же проханням він може звернутися і до Високого Суду) [5, с. 48, 95].

VII. розглядають скарги шляхом: а) з'ясування фактичних обставин (допити та інші слідчі процедури (перевірки, виїзд на місце і т. ін.)) та приймають рішення про законність та обґрунтованість скарги, яке має обов'язковий до виконання характер; б) вирішення конфлікту альтернативними методами, шляхом посередництва або консультування скаржника; в) забезпечення захисту законних інтересів заявника через оперативну обробку скарги, інформування всіх зацікавлених сторін про хід та результати розгляду скарги.

Конкретно повноваження тієї чи іншої моделі цього спеціалізованого правозахисного органу залежить від існуючих військових та правових традицій в країні, формату військово-цивільних відносин, стану збройних сил держави та дисципліни і правопорядку в них, а також від того за яких обставин та з якою метою він запроваджувався.

Існують і інші різновиди спеціалізованих правозахисних інституцій щодо захисту прав військовослужбовців, однак відзначимо, що незважаючи від існуючої в тій чи іншій країні моделі, інститут військового омбудсмана став невід'ємною частиною демократичного механізму державної влади. Він влився в нього без порушення компетенції, існуючих процедур організації роботи інших органів, інститутів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод лю-

дини, без зміни функціонування їх діяльності. Військовий омбудсман став доповненням існуючих форм контролю та нагляду за дотриманням прав і свобод військовослужбовців. Він виступає додатковим, а не альтернативним засобом захисту прав людини стосовно інших правозахисних механізмів, заповнює прогалини та компенсує недоліки судових засобів захисту прав військових, парламентського, президентського та іншого відомчого контролю за оборонною сферою та правами військових. Як зазначається у спеціальній літературі: «Завдяки своїй незалежності та неупередженості при розгляді питань, інститути омбудсмана відіграють важливу роль у системі забезпечення відповідальності та підзвітності органів державної влади за межами судової системи, де неминуче присутній конфлікт сторін. У багатьох випадках конфліктні ситуації краще було вирішувати через інститути омбудсмана, а не через судові інстанції. Так, у багатьох відношеннях вони мають більш низький бар'єр доступності (зокрема, вони відкриті для доступу, їх послуги безкоштовні для громадян і вони менш бюрократичні за своєю природою), що у багатьох випадках робить їх більш привабливою альтернативою установам судової системи... Інститутові омбудсмана належить важлива роль у тому, щоб збройні сили керувалися й діяли відповідно до принципів верховенства права та з дотриманням прав людини у відношенні як самих військовослужбовців, так і всіх цивільних осіб, з якими вони контактують» [5, с. 3, 4].

Висновок. Вважаємо, що запровадження в Україні інституту військового омбудсмана не просто на часі, воно вкрай необхідне. Поява цієї інституції з одного боку доповнить існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод військових, з іншого – сприятиме підтримці їх віри в справедливість, що в цілому нейтралізує насторожене ставлення військовослужбовців до влади, пом'якшить конфлікти між державою, її органами і військовими.

Військовий омбудсман, здійснюючи свої контрольно-наглядові та правозахисні повноваження, не тільки сприятиме ефективному захисту прав військових, а й пом'якшить суперечності між державними і громадянськими сферами, сприятиме демократизації національної військової сфери, яка під його впливом має стати більш чуйною до потреб і запитів військовослужбовців, що в кінцевому рахунку гарантуватиме «демократизацію» військової бюрократії, яка завдяки його діяльності виявлятиме більшу увагу, симпатію та турботу до військовослужбовців.

В літературі влучно зазначається з приводу інституту омбудсмана: «Новаторський і прогресивно мислячий омбудсман, з одного боку, своїм функціонуванням демократизує і робить з «людським обличчям» державний апарат, захищає його від незаслуженої критики, з іншого боку – держава, в особі її органів, створює омбудсманові належні умови для виконання ним своїх повноважень. Діяльність омбудсмана дозволяє ... гарантувати громадянам право на «належне управління» з боку державних структур шляхом дотримання ними не тільки «букви закону», але й «духу юридичних норм» у сфері прав людини, правил адміністративної етики (адміністративних стандартів та етичних принципів діяльності адміністрації)» [4, с. 4]. Така характеристика має бути притаманною і для національного військового омбудсмана. І тоді цей правозахисний інститут зможе належним чином демократизувати суспільні відносини, встановлюючи ділові і конструктивні взаємини військових з органами влади, борючись з негативними явищами в сфері як військового управління, так і державного управління взагалі. Військовий омбудсман з його безпосередньою близькістю до проблем військовослужбовців і повноваженнями «посередника» буде краще пристосований до вирішення в умовах війни конфліктних ситуацій, ніж традиційні цивільні правозахисні інституції, і він зуміє ефективно виконати роль соціального буфера у гарантуванні прав наших воїнів у самому секторі оборони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ржеутська Л. Чи потрібен українським військовим свій омбудсмен? URL: <https://www.dw.com/uk/ci-potriben-ukrainskim-vijskovim-svij-ombudsmen/a-66867869>.
2. Кацімон О.В. Україні з'явиться військовий омбудсмен. URL: <https://suspilne.media/569371-v-ukraini-zavitsa-vijskovij-ombudsmen-ministr-oboroni-umerov/>.
3. «Це справді потрібно» – Зеленський про створення інституту військового омбудсмана. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-viyskovy-ombudsmen/32593307.html>.
4. Марцеляк О.В. Інститут омбудсмана: теорія і практика: Монографія. Харків: Вид-во ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
5. Бакленд Б., Макдермотт В. Інститути омбудсмана у справах збройних сил: Практичний посібник. К.: DCAF, 2015. 162 с.